

SERIA DE AUTOR

**MARIO
VARGAS
LLOSA**

MARIO
VARGAS
LLOSA
Vremuri
grele

Traducere din spaniolă de
MARIN MĂLAICU-HONDRARI

HUMANITAS
fiction

Erau vremuri grele!
Sfânta Teresa de Ávila

Pentru trei prieteni:
Soledad Álvarez
Tony Raful și
Bernardo Vega

*I'd never heard of this bloody place Guatemala
until I was in my seventy-ninth year.¹*

Winston Churchill

1. Până la șaptezeci și nouă de ani nici n-am știut că Guatemala există. (N. tr.)

ÎNAINTE

Deși necunoscute publicului larg și în ciuda faptului că apar arareori în cărțile de istorie, persoanele cele mai influente în destinul Guatemalei și, într-o anumită măsură, în cel al întregii Americi Centrale din secolul XX au fost Edward L. Bernays și Sam Zemurray, doi oameni cum nu se putea mai diferiți unul de celălalt prin origine, temperament și vocație.

Zemurray se născuse în 1877, nu departe de Marea Neagră, și pentru că era evreu, iar în teritoriile rusești se dezlănțuiseră îngrozitoarele pogromuri, a fugit în Statele Unite, acolo unde a ajuns ținut de mână de mătușa lui, înainte de a împlini cincisprezece ani. Au găsit adăpost în casa unor rude din Selma, Alabama. Și Edward L. Bernays aparținea unei familii de emigranți evrei, doar că făcea parte dintr-o clasă privilegiată social și economic și se putea lăuda cu un personaj cât se poate de ilustru: unchiul său Sigmund Freud. În afară de faptul că amândoi erau evrei, chiar dacă destul de puțin practicanți, cei doi erau foarte diferiți. Edward L. Bernays se mândrea că era un fel de Părinte al Relațiilor Publice, o specialitate pe care, dacă nu a inventat-o el, a dus-o (pe spinarea Guatemalei) pe culmi neașteptate, transformând-o în principala armă politică, socială și economică din secolul XX. Acest lucru

chiar avea să fie demonstrat, chiar dacă megalomania lui îl va duce uneori la exagerări patologice. Prima lor întâlnire a avut loc în 1948, anul în care au început să lucreze împreună. Sam Zemurray îi ceruse o întrevedere și Bernays l-a primit în birouașul său de atunci, situat în inima Manhattan-ului. La prima vedere, probabil că uriașul acela prost îmbrăcat, fără cravată, nebărbierit, cu o jachetă decolorată și ghete de câmp, l-a impresionat destul de puțin pe Bernays, care purta mereu costume elegante, vorbea frumos, folosea parfumuri Yardley și avea maniere aristocratice.

— Am încercat să vă citesc cartea aia, *Propaganda*, dar n-am înțeles prea multe, i-a zis Zemurray publicistului, în loc de orice prezentare.

Vorbea englezește cu dificultate, ca și cum s-ar fi îndoit de fiecare cuvânt.

— E scrisă, totuși, într-un limbaj foarte simplu, la îndemâna oricărui om care știe să citească, a încercat Bernays să fie înțelegător cu el.

— Probabil e vina mea, a recunoscut uriașul, fără să se simtă deloc stingherit. Adevărul e că cititul nu e de mine. Am făcut puțină școală acolo, în Rusia, iar englezește n-am reușit să învăț ca lumea, după cum v-ați dat seama. E și mai rău când trebuie să scriu scrisori, toate sunt pline de greșeli de ortografie. Sunt mai degrabă un om de acțiune decât un intelectual.

— Mă rog, dacă așa stau lucrurile, nu-mi dau seama cu ce v-aș putea ajuta, domnule Zemurray, a spus Bernays, mimând gestul de a se ridica de pe scaun.

— N-o să vă răpesc mult timp, i-a spus Zemurray. Conduc o firmă care aduce banane din America Centrală în Statele Unite.

— United Fruit? a întrebat Bernays surprins, privindu-l mai atent pe jerpelitul său vizitator.

— Se pare că avem o faimă destul de proastă atât în Statele Unite, cât și în America Centrală, deci în țările în care activăm, a continuat Zemurray, dând din umeri. Și, din câte am înțeles, dumneavoastră sunteți omul care ați putea repara asta. Vă propun să fiți director de relații publice în cadrul firmei. Sau, în fine, numiți-vă cum vă place mai mult. Și, ca să câștigăm timp, stabiliți-vă și salariul.

Așa a început relația între cei doi bărbați atât de diferiți, rafinatul publicist care se credea un intelectual, un erudit, și necioplitul Sam Zemurray, un om care ajunsese sus prin forțele proprii, afacerist cu spirit de aventură care pornise cu o sută cincizeci de dolari și reușise să dezvolte o firmă ce – chiar dacă după aspectul lui nu ai fi zis – îl transformase în milionar. Bineînțeles că nu a inventat el banana, dar datorită lui s-a ajuns ca în Statele Unite – acolo unde înainte puțini oameni mâncaseră acest fruct exotic – banana să facă parte din dieta a milioane de persoane și să fie tot mai populară, inclusiv în Europa și în alte părți ale lumii. Cum reușise? Era greu de știut adevărul, pentru că viața lui Sam Zemurray era plină de legende, mitică. Acel afacerist primitiv părea scos mai degrabă dintr-o carte de aventuri decât din mediul industrial al Statelor Unite. Și, spre deosebire de Bernays, nu era deloc vanitos, așa că nu vorbea mai niciodată despre viața lui.

În timpul călătoriilor sale, Zemurray descoperise banana în selvele din America Centrală și, condus de un fler ce avea să se dovedească nemaipomenit, a început să

transporte banane cu vaporul la New Orleans și în alte orașe nord-americane. A avut succes încă de la început. Până într-acolo încât cererea de pe piață l-a transformat dintr-un simplu comerciant în cultivator și comerciant internațional de banane. Acesta a fost începutul companiei United Fruit, cea care la începutul anilor 1950 avea filiale în Honduras, Guatemala, Nicaragua, Salvador, Costa Rica, Columbia, plus în câteva insule din Caraibe și producea mai mulți dolari decât majoritatea firmelor din Statele Unite și chiar și din restul lumii. Acest imperiu era, fără îndoială, opera unui singur om: Sam Zemurray. Iar acum sute de oameni depindeau de el.

Ca să ajungă la așa ceva, muncise din zori și până-n noapte și din noapte până-n zori, călătorind prin toată America Centrală și Caraibe, în condiții extrem de dificile, disputându-și terenurile cu alți aventurieri precum el, uneori cu pistolul și cuțitul, dormind de sute de ori pe câmp, sub cerul liber, devorat de țânțari și îmbolnăvindu-se de friguri, care aveau să-l chinuie periodic, mituind autoritățile și ducându-i de nas pe țăranii și băștinașii ignoranți, negociind cu dictatori corupți datorită cărora – profitând de lăcomia sau prostia lor – ajunsese să dețină proprietăți care acum însumau mai multe hectare decât are o țară europeană de mărime medie, creând mii de locuri de muncă, având propriile căi ferate, construind porturi și conectând la civilizație locuri sălbatice. Cel puțin asta spunea Sam Zemurray atunci când se apăra de atacurile îndreptate împotriva companiei United Fruit – numită Fructalia în toată America Centrală și poreclită Caracațița – și care veneau nu doar din partea invidioșilor, ci și a concurenților nord-americani, cei care, într-adevăr, nu

putuseră niciodată să rivalizeze legal cu compania, în regiunile unde aceasta deținea un monopol tiranic în tot ceea ce însemna producție și comerț cu banane. Așa se face că în Guatemala, de exemplu, deținea controlul absolut asupra unicului port pe care țara îl avea în Caraibe – Puerto Barrios –, precum și asupra electricității și căilor ferate care legau un ocean de altul.

În ciuda faptului că erau extrem de diferiți unul de celălalt, au format o echipă bună. Fără îndoială, Bernays a ajutat mult la îmbunătățirea imaginii companiei în Statele Unite, aducând-o în atenția înaltelor cercuri politice de la Washington și creând legături între companie și milionarii (care se țineau de aristocrați) din Boston. Ajunsesse în publicitate fără să-și dorească neapărat asta, datorită bunelor sale relații cu oameni de toate soiurile, dar mai ales cu diplomați, politicieni, patroni de ziare, radio și posturi de televiziune, afaceriști și bancheri de succes. Era un bărbat inteligent, simpatic, harnic, iar unul dintre primele lui succese fusese organizarea turneului lui Caruso, celebrul cântăreț italian, în Statele Unite. Fiind un tip deschis și rafinat, cult și manierat, oamenii l-au plăcut imediat și reușea să creeze impresia că e mai important și mai influent decât era de fapt. Publicitatea și relațiile publice existau înainte ca el să se nască, firește, dar Bernays a făcut din aceste îndeletniciri, de care se foloseau toate companiile, dar fără să le dea prea mare importanță, o disciplină de nivel intelectual înalt, ca parte a sociologiei, economiei și politicii. Ținea conferințe și cursuri la universități prestigioase, publica articole și cărți, prezentându-și meseria drept cea mai reprezentativă din secolul XX, sinonimă cu modernitatea și progresul. În

cartea sa din 1928, *Propaganda*, scrisese aceste fraze profetice, datorită cărora, în mare măsură, avea să rămână în posteritate: „Manipularea conștientă și inteligentă a obișnuințelor și opiniilor maselor este un element important al societății democratice. Cei care manipulează acest mecanism necunoscut al societății formează un guvern invizibil, dar care deține adevărata putere în țara noastră... Această minoritate isteată trebuie să se folosească încontinuu și sistematic de propagandă“. Această teză, considerată de unii critici drept negarea democrației, avea să fie aplicată de Bernays, cu multă eficacitate, în Guatemala, zece ani mai târziu după ce începuse să lucreze pentru United Fruit, ca expert în publicitate.

Munca lui a contribuit din plin la îmbunătățirea imaginii companiei și i-a adus sprijin și influență în lumea politică. Caracatița nu-și bătuse niciodată capul să prezinte rolul industrial și comercial al companiei ca fiind ceva benefic pentru societate, în general și, în special, pentru „țările barbare“ unde își desfășura activitatea și pe care, conform spuselor lui Bernays, le ajuta să iasă din sălbăticie, creând locuri de muncă pentru mii de cetățeni, ridicându-le astfel nivelul de trai, integrându-le în lumea modernității, progresului, standardelor secolului XX, civilizației. Bernays l-a convins pe Zemurray să construiască școli pe proprietățile sale, să ducă pe plantații preoți catolici și protestanți, să clădească dispensare de prim ajutor, să acorde burse și tichete de călătorie pentru studenți și profesori, inițiative pe care avea să le prezinte drept dovezi incontestabile ale demersurilor inovatoare realizate de companie. În același timp, conform unei planificări riguroase, avea să promoveze, cu ajutorul oamenilor de știință

și experților, consumul de banane la micul dejun și la orice oră din zi, prezentându-l drept obligatoriu pentru sănătate și pentru formarea unor cetățeni sănătoși și activi. El a fost cel care a adus-o în Statele Unite pe cântăreața și dansatoarea braziliană Carmen Miranda (supranumită în filme și spectacole domnișoara Chiquita Banana) care urma să aibă un succes imens cu pălăriile ei din ciorchini de banane, promovând eficient prin cântecele ei fructul respectiv, care, datorită eforturilor publicitare, făcea deja parte din casele americanilor.

Bernays a reușit ca United Fruit să intre în legătură cu lumea aristocratică din Boston și cu decidenții politici, ceva ce până atunci nici nu-i trecuse prin cap lui Sam Zemurray. Cei mai mari bogătași din Boston nu aveau doar bani și putere politică; mai aveau și prejudecăți, fiind în general antisemiți, așa că lui Bernays nu i-a fost chiar ușor să-i convingă pe Henry Cabot Lodge, de exemplu, să facă parte din consiliul director de la United Fruit, sau pe frații John Foster și Allen Dulles, membri ai importantei firme de avocatură Sullivan&Cromwell din New York, să reprezinte compania. Bernays știa că banii deschid toate ușile și că nici măcar prejudecățile rasiale nu rezistă în fața banilor, așa încât a reușit să creeze toate acele legături greu de imaginat, după așa-numita Revoluție din Octombrie din Guatemala, din 1944, când United Fruit a început să-și simtă poziția amenințată. Ideile și relațiile lui Bernays aveau să fie decisive în înlăturarea presupusului „guvern comunist“ guatemalez și înlocuirea lui cu unul mai democratic, adică mai docil față de interesele companiei.

În perioada guvernării lui Juan José Arévalo (1945–1950) au apărut primele semnale de alarmă. Nu din cauză

că profesorul Arévalo, apărător al unui „socialism spiritual“, de un idealism confuz, ar fi avut ceva împotriva companiei United Fruit, ci pentru că a aprobat o lege care le permitea muncitorilor și țăranilor să formeze sindicate sau să se aflijeze la cele existente, ceea ce până atunci fusese interzis în toate filialele companiei. Legea a ajuns la urechile lui Zemurray și ale celorlalți directori. Consiliul director s-a reunit de urgență la Boston și s-a decis ca Edward L. Bernays să meargă în Guatemala, să evalueze situația și perspectivele de viitor și să vadă cât de periculoase erau pentru companie toate lucrurile care se petreceau acolo, sub conducerea primului guvern, din toată istoria țării, ales prin vot cu adevărat democratic.

Bernays a stat două săptămâni în Guatemala, cazat la hotelul Panamerican, în centrul orașului, la câțiva pași de Palatul Guvernului. A stat de vorbă, folosind translatori, pentru că nu vorbea spaniola, cu fermieri, militari, bancheri, parlamentari, polițiști, străini stabiliți în țară de mulți ani, lideri de sindicat, ziariști și, bineînțeles, funcționari ai ambasadei Statelor Unite și directori regionali de la United Fruit. Chiar dacă a suferit mult din cauza căldurii și a țăntarilor, a reușit să facă o treabă excelentă.

În timpul unei noi ședințe în Boston, și-a expus părerile personale despre ceea ce credea că se întâmplă în Guatemala. Bazându-se pe notițe, a făcut o dare de seamă cu nonșalanța unui profesionist și lipsită de orice urmă de cinism:

„Pericolul ca Guatemala să redevină comunistă și să devină zona principală prin care Uniunea Sovietică să se infiltreze în America Centrală și să amenințe Canalul Panama e extrem de îndepărtat și așa zice că deocamdată